

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет
Факультет іноземної філології та соціальних комунікацій
Кафедра психології, політології та соціокультурних технологій

ЗИМОВЕЦЬ ЗАХАР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

**АНАЛІЗ ФОРМ НАДАННЯ ПОСЛУГИ З ПРОФІЛАКТИКИ ТОРГІВЛІ
ЛЮДЬМИ ТА ПЕРСПЕКТИВ ЇХ РОЗВИТКУ В УМОВАХ
ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ**

Галузь знань 23 Соціальна робота
Спеціальність 231 Соціальна робота

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти
бакалавра

Гарант освітньої програми
«Соціальна робота»
д.пед.н., доцент
Купенко О.В.

Науковий керівник
к.пед.н., доцент
Туляков О. О.

Суми 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМАТИКИ ВИКОРИСТАННЯ ОНЛАЙН-ІНСТРУМЕНТІВ У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОСЛУГИ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ СЕРЕД УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ.....	6
1.1. Концептуальне поле проблематики та взаємозв’язок між поняттями “торгівля людьми”, “соціальна послуга профілактики”, “екстрена послуга” “діджиталізація”, “соціальна мережа”.....	6
1.2. Найбільш поширені форми надання послуги із соціальної профілактики торгівлі людьми в онлайн-середовищі.....	15
1.3. Особливості обраної цільової групи у контексті надання послуги із соціальної профілактики торгівлі людьми.....	20
1.4. Етичні принципи роботи з обраною цільовою групою при наданні послуги із соціальної профілактики торгівлі людьми в онлайн-середовищі та у процесі реалізації панельної дискусії	23
Висновки до Розділу 1	27
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРТНА АПРОБАЦІЯ ОНЛАЙН-ТЕХНОЛОГІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОСЛУГИ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ.....	29
2.1. Метод панельної дискусії: можливості та переваги.....	29
2.2. Реалізація панельної дискусії, яка спрямована на експертну оцінку доступності оптимальних онлайн-інструментів профілактики щодо протидії торгівлі людьми.....	31
Висновки до Розділу 2.....	40
ВИСНОВКИ.....	41
РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	45
ДОДАТКИ.....	50

ВСТУП

Торгівля людьми існує з давніх часів і має досить глибоке історичне коріння, яке безпосередньо пов'язане з работоргівлею та рабством. Даний вид злочинної діяльності виник з моменту встановлення товарно – грошових відносин і зберігся до наших днів, поступово набувши нових форм.

На сьогоднішній день торгівля людьми є однією з найбільш актуальних проблем сучасності, як для України, так і для всього світу в цілому. Це злочин, який грубо порушує права на свободу, честь і гідність людини. Торгівля людьми розвивається вкрай стрімкими темпами та не визнає державних кордонів. Організація Об'єднаних Націй наголошує на тому, що у 127 країнах продають людей у рабство. Серйозне занепокоєння викликає зростання незаконних дій використання людини в цілях трудової, сексуальної експлуатації, вилучення органів, примусової вагітності. Встановити кількість постраждалих від торгівлі людьми досить складно, оскільки це злочин, який важко відслідкувати, тому що злочинці використовують безліч різних нелегальних схем та методів.

Згідно даних Центру безпеки людини з урахуванням внутрішньої торгівлі людьми в різних країнах кількість постраждалих становить приблизно 4 млн. осіб. Якщо проаналізувати статистичну інформацію Міжнародної організації праці, то в будь-який момент часу, у світі, в сучасному рабстві перебувають 20, 9 млн. осіб.

За оцінками Міжнародної організації з міграції, з 1991 року 300 000 громадян України постраждали від торгівлі людьми [1]. Протягом 2019 – 2021 років від торгівлі людьми постраждали 46 000 громадян України [1]. За період 2019 рік Міністерством соціальної політики України встановлено статус особи, яка постраждала від торгівлі, 185 громадянам. З них, 65 осіб – постраждали від торгівлі людьми в Україні, а 120 осіб – від торгівлі людьми за межами України [2].

Економічна нестабільність, військові дії, значне підвищення мобільності, трудова міграція, недостатня обізнаність переважної частини населення щодо

юридичних аспектів перебування за кордоном та працевлаштування, вільний доступ до мережі Інтернету, - усі ці чинники створюють сприятливі умови для торгівців людьми. Серйозною проблемою стала військова агресія росії проти України. Згідно статистичних даних Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженці, станом на 23 квітня 2022 року з України виїхали понад 5,1 млн. осіб.

У нинішніх реаліях постає питання якісної профілактики щодо протидії торгівлі людьми. Адже біженці, які змушені їхати в іншу країну, щоб захистити своє життя, стикаються з мовними бар'єрами, труднощами при оформленні документів, питаннях легального та безпечного працевлаштування, одночасно з цим, необхідно враховувати вразливість даної цільової групи, більшість осіб знаходяться в пригніченому стані та іноді не можуть критично оцінити ситуацію. В той же час, необхідно врахувати стрімкий рівень розвитку сучасних технологій та зосередити увагу на новітніх формах надання послуги із соціальної профілактики торгівлі людьми в онлайн-середовищі.

Даною темою займалися такі вчені, як О. М. Бандурка, С. М. Гусаров, О. О. Дульський, К. Б. Левченко, В. Л. Грохольський, Я. Г. Лизогуб, М. Ю. Буряк, В. Маларека, А. Топчія, В. О. Іващенко, А. М. Орлеан, В. М. Підгородинський, О. В. Святун, І. В. Сервецький.

Об'єкт дослідження - послуга із соціальної профілактики торгівлі людьми.

Предмет дослідження – онлайн форми послуги із соціальної профілактики торгівлі людьми.

Мета дослідження полягає в експертній оцінці найбільш оптимальних онлайн-інструментів профілактики торгівлі людьми.

Завдання:

- виявити концептуальне поле та взаємозв'язок між такими поняттями: “торгівля людьми”, “соціальна послуга профілактики”, “діджиталізація”; “екстрена послуга”; “соціальна мережа”;
- описати найбільш поширені онлайн-інструменти щодо протидії торгівлі;

- дослідити особливості обраної цільової групи у контексті надання послуги із соціальної профілактики торгівлі людьми;
- визначити етичні принципи роботи з обраною цільовою групою при наданні послуги із соціальної профілактики торгівлі людьми в онлайн-середовищі та у процесі реалізації панельної дискусії;
- провести панельну дискусію з метою експертної оцінки застосування оптимальних онлайн-інструментів щодо профілактики торгівлі людьми та їх доступності для обраної цільової групи;
- розробити оптимальну організаційну онлайн-технологію щодо роботи з цільовою групою та упередження ситуацій торгівлі людьми.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМАТИКИ ВИКОРИСТАННЯ ОНЛАЙН-ІНСТРУМЕНТІВ У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОСЛУГИ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ СЕРЕД УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ

1.1. Концептуальне поле проблематики та взаємозв'язок між поняттями “торгівля людьми”, “соціальна послуга профілактики”, “екстрена послуга” “діджиталізація”, “соціальна мережа”

Перш, ніж переходити до аналізу Закону України “Про соціальні послуги”, варто дослідити поняття “торгівля людьми” і головні аспекти, яке воно включає.

Поняття “торгівля людьми” передбачає різні види та форми експлуатації людини, які трактуються як законодавством України, так і міжнародними нормативно-правовими документами.

Якщо звернутися до протоколу про запобігання і припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми, і покарання за неї, то “торгівля людьми” означає здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування, або одержання людей шляхом загрози силою або її застосування або інших форм примусу, шахрайства, викрадення, обману, зловживання владою або уразливістю положення або ж шляхом підкупу, у вигляді вигод, чи платежів, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу [4].

Рада Європи надає таке визначення: “торгівля людьми – незаконний акт, що здійснюється особою, яка спрямовано чи не спрямовано схиляє громадянина третьої країни виїхати в другу країну, шляхом використання обману чи іншої форми насильства або шляхом зловживання залежним становищем цього громадянина чи своїм адміністративним статусом” [5].

Організаційно – правові засади протидії торгівлі людьми та основні напрями державної політики зазначено у Законі України “Про протидію торгівлі людьми” [6]. Згідно з ним “торгівля людьми” – це здійснення незаконної угоди, об’єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача, або

одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального кодексу України визначаються злочином” [6].

Серед основних напрямів державної політики у сфері протидії торгівлі людьми, можна навести такі:

- попередження торгівлі людьми шляхом підвищення рівня обізнаності населення, превентивної роботи, зниження рівня вразливості населення, подолання попиту;
- боротьба зі злочинністю;
- надання допомоги та захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми, шляхом надання комплексу послуг, впровадження механізму взаємодії суб’єктів у сфері протидії торгівлі людьми [6].

Особливу увагу слід звернути на попередження торгівлі людьми шляхом підвищення рівня обізнаності громадян та превентивної роботи. Це є досить важливим фактором суттєвого зниження рівня торгівлі людьми в країні. Адже коли проводяться різноманітні заходи, які спрямовані на підвищення обізнаності громадян у даному питанні, - це дуже добре, тому що попередити значно легше, аніж потім працювати з негативними наслідками, і спрямовувати на цю діяльність значні ресурси.

Попередження торгівлі людьми ґрунтується на таких завданнях:

- дослідження стану, причин, і передумов поширення явища торгівлі людьми;
- підвищення рівня обізнаності населення про причини та наслідки торгівлі людьми шляхом проведення інформаційних компаній;
- забезпечення регулювання процесів зовнішньої та внутрішньої трудової міграції [6].

Загалом, поняття “торгівля людьми” є досить широким та охоплює різні соціальні явища. Якщо детально проаналізувати перші міжнародні угоди з питань

запобігання та протидії торгівлі людьми, то у більшій мірі робили акцент саме на торгівлі жінками, причому тільки з метою сексуальної експлуатації, але зараз так вже не можна стверджувати. Предметом торгівлі людьми може бути будь-яка людина, не зважаючи на стать, вік, національність, рівень освіти чи соціальний статус. Чоловіків можуть використовувати у насильницькій праці, дітей – з метою жебрацтва, жінок – до насильницької праці, сексуальної експлуатації, примусової вагітності. Будь-яка людина – для вилучення внутрішніх органів та трансплантації [7].

Торгівля людьми майже в усіх випадках має транснаціональний характер, тому що в процесі її здійснення приймають участь злочинці з різних країн світу, а потерпілих осіб, які постраждали від цих незаконних дій, можуть переміщувати через низку державних кордонів.

Комісія Організації Об'єднаних націй з питань боротьби з міжнародною злочинністю наголосила на тому, що торгівля людьми виступає третім за масштабами видом організованої злочинності та поступається лише незаконній торгівлі наркотичними засобами та зброєю. Щорічні прибутки від торгівлі людьми становлять 12 млрд доларів США [8].

Основними формами торгівлі людьми виступають:

- з метою сексуальної експлуатації (найбільше потерпають молоді жінки, неповнолітні дівчата, іноді навіть діти);
- з метою трудової експлуатації (неодноразово фіксували випадки незаконного залучення осіб у таких сферах, як будівництво, сільське господарство, підпільні майстерні з пошиття одягу та переробка харчової продукції);
- з метою використання у жебракуванні (найбільше потерпають особи з інвалідністю, діти та люди похилого віку);
- з метою використання у виготовленні порнопродукції;
- з метою вилучення органів [9].

Для нашої країни найбільш актуальними формами є трудова та сексуальна експлуатація.

Причини, через які відбувається (існує) торгівля людьми:

- як вже зазначалося вище, це досить прибуткова діяльність, адже торгівці людьми заробляють на цьому значні кошти;
- важко виявити, адже торгівля людьми є “прихованим злочином”;
- правоохоронцям занадто важко довести, що це саме торгівля людьми і в результаті покарання може не відповідати дійсності [10].

Торгівля людьми включає в себе три складові:

- дії (вербування, переміщення, переховування, передача та одержання людини);
- засоби (шантаж, погрози, обман, примус, застосування сили та зловживання уразливим станом особи);
- мета (сексуальна експлуатація, примусова праця, жебракування, вилучення органів) [11].

Найбільш уразливими до торгівлі людьми є:

- молодь;
- безробітні особи;
- самотні матері та незаміжні жінки;
- діти-сироти;
- особи з неблагополучних родин;
- матеріально незабезпечені особи;
- особи, які постраждали від насильства;
- мігранти [9].

Окрему увагу слід звернути на біженців або внутрішньо переміщених осіб з територій, де відбуваються бойові дії. Саме зараз, з міст, де тривають запеклі бої, проводяться заходи евакуації мирного населення, до кордону вирушають тисячі людей, які знаходяться в серйозному стресовому стані. Деякі взагалі залишилися без власного помешкання та фінансових можливостей. Торгівці людьми можуть скористатися уразливим станом громадян, тому необхідно максимально інформувати їх щодо того, як не потрапити у ситуацію торгівлі людьми.

Що стосується поняття “профілактика”, то на сьогоднішній день воно трактується по різному. У соціології, профілактика як певна система заходів, спрямованих на охорону здоров’я, формування здорового способу життя, покращення фізичного розвитку населення та попередження виникнення асоціальних явищ.

У юридичному середовищі, профілактика являє собою комплекс заходів, спрямованих на виявлення, обмеження або ж усунення факторів виникнення протиправних явищ в цілому [13].

В області соціальної педагогіки та соціальної роботи, профілактику визначають, як сукупність заходів, розроблених з метою попередження виникнення та розвитку будь-яких відхилень у навчанні та вихованні особистості [14], а також як комплекс превентивних заходів, які реалізуються шляхом соціально-педагогічної та медико-психологічної підтримки [15].

О. В. Безпалько надає таку характеристику даному терміну: соціальна профілактика - це напрям педагогічної діяльності, що передбачає комплекс правових, соціальних, економічних, медичних, психологічних, педагогічних заходів, які у свою чергу спрямовані на попередження, обмеження, локалізацію негативних явищ у суспільстві [13].

Згідно “Державного стандарту соціальної послуги профілактики”: послуга соціальної профілактики – це комплекс заходів, що здійснюється суб’єктом, який надає соціальні послуги, спрямований на попередження, обмеження та зупинення негативних соціальних і особистісних поведінкових явищ та їх наслідків у соціальному середовищі та реалізується за допомогою різноманітних інструментів впливу психологічного, юридичного, соціального та педагогічного характеру. Соціальна послуга надається сім’ям, особам або групам осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах (спричинені бездомністю, соціальним становищем, станом здоров’я, віком, інвалідністю)” [12].

Соціальна послуга профілактики може надаватися:

- на рівні громади (усього суспільства, окремого регіону, адміністративно – територіальної одиниці)
- на рівні групи (окрема установа, заклад, чи організація);
- на індивідуальному рівні (окремому індивіду чи його сім'ї) [12].

Види соціальної профілактики:

- 1) послуга первинної соціальної профілактики надається у тому випадку, якщо негативне явище/проблема не сформовані у отримувачів послуг;
- 2) послуга вторинної соціальної профілактики надається у ситуації наявності високого ризику розвитку проблеми /негативного явища у отримувача послуги;
- 3) послуга третинної соціальної профілактики надається, якщо негативне явище/проблема існує та завдає негативних наслідків/збитків [12].

Для нашої цільової групи доречно використовувати саме послугу первинної соціальної профілактики, адже наша основна задача полягає у тому, щоб підвищити обізнаність у питаннях легального та безпечного працевлаштування, й таким чином попередити потрапляння у ситуацію торгівлі людьми.

Загалом виділяють 18 базових соціальних послуг, у нашому дослідженні є досить важливими дві послуги, а саме: соціальна профілактика та екстрене втручання.

Щодо соціальної профілактики, то необхідно звернутися до “Стандарту надання послуг із соціальної профілактики торгівлі людьми”. Соціальні послуги з профілактики торгівлі людьми передбачають доведення до громадян аргументованої, чіткої, прийнятної, враховуючи культурний рівень та етичні стандарти інформації, які повинні сприяти виробленню у широких верств населення негативного ставлення до такого явища, як торгівля людьми [3].

Цільова група – громадяни України, особи, які не мають громадянства та іноземці [3].

Місце, де буде надаватися послуга, повинне відповідати потребам отримувачів, характеру та цілям цих послуг [3].

Зміст соціальної послуги передбачає:

- інформування громадян стосовно такого негативного явища, як “торгівля людьми”;
- ознайомлення з законодавчою базою у сфері протидії торгівлі людьми;
- проведення інформаційних заходів щодо правил безпечної поведінки, щоб не потрапити у ситуацію торгівлі людьми та про детальний алгоритм дій у тому випадку, якщо потрапив у ситуацію торгівлі людьми;
- формування життєвих навичок для можливого застосування у випадку потрапляння у ситуацію торгівлі людьми;
- навчити осіб розпізнавати ситуації торгівлі людьми, ризиків потрапляння в такі ситуації та реагуванню на них [3].

Надання послуги із соціальної профілактики торгівлі людьми має бути у поєднанні з послугою екстреного втручання, адже ми маємо ситуацію, коли біженці досить швидко збираються (бо існує ризик постраждати від військових дій) та евакуаційним транспортом (або ж власним) рухаються до безпечних місць, а вже потім вирушають до інших країн, перетинаючи кордон. І саме у цій ситуації необхідно проводити профілактичні заходи щодо того, як не потрапити у ситуацію торгівлі людьми. Згідно “Державного стандарту соціальної послуги кризового та екстреного втручання”, кризове та екстрене втручання – це термінове втручання в кризову ситуацію, з метою негайного усунення або мінімізації наслідків такої ситуації, надання допомоги та підтримки, спрямованої на її подолання [37].

В свою чергу, соціальна послуга кризового та екстреного втручання - це психологічна допомога, надання важливої інформації у питаннях соціального захисту населення, допомога щодо організації взаємодії з іншими фахівцями та службами [37].

Послуга із соціальної профілактики торгівлі людьми буде надаватися в умовах діджиталізації, тобто в мережі Інтернету за допомогою використання онлайн інструментів.

Сам термін “діджиталізація” походить від англійського слова “digitalization” і в перекладі означає “цифровізація”, або “оцифрування”. К. Лапіна-Кратасюк наголошує на тому, що даний термін охоплює досить широкий спектр значень, це зумовлено тим, що саме в європейській і американській дослідницьких традиціях наслідки переходу від аналогового до цифрового типу кодування інформації почали вивчатися не тільки у якості технологічного, а й у якості культурного, соціального та антропологічного процесів. К. О. Купріна та Д. Л. Хазанова вважають “діджиталізацію” способом приведення будь - якого виду інформації у цифрову форму [16]. О. В. Халапсіс розглядає “діджиталізацію” не тільки у якості масового поширення технологій, але як і процес, який можна назвати “оцифрування буття”, що пов’язаний з тенденцією переведення в електронний вигляд різних типів інформації, якою користується людина [17].

На відміну від традиційних засобів масової інформації (радіо, телебачення), мережа Інтернету - це єдине медіа, популярність якого невпинно зростає. У 2018 році кількість користувачів збільшилася до 23 млн (зросла до 73%). Громадяни України віком від 18 до 40 років у середньому проводять в мережі на 16 годин більше, ніж за переглядом телебачення. Інтернетом користуються 9 з 10 українців віком від 12 до 35 років. При цьому аудиторія старше 45 років зросла на 80% за останні роки. Саме такий “гаджет” як смартфон – пристрій №1 для українських Інтернет – користувачів [19].

Завдяки діджиталізації можна без труднощів обробляти будь-яку інформацію, що досить сильно полегшує нам життя та допомагає прискорити роботу людини. Для прикладу, зараз можна оформити державну допомогу онлайн, просто подавши документи у мобільному додатку. Велика кількість цифрових інструментів використовується у медицині. Під час самоізоляції

зросла популярність “e-health” додатків. Завдяки цьому, лікарі могли дотримуватися безпечної відстані і оглядати людину та надавати консультації пацієнтам дистанційно. Також, під час карантину велика кількість працівників вимушена була працювати вдома, для віддаленого зв’язку використовували різноманітні додатки (“Zoom”, “Meet”, “Skype”). За допомогою віртуальних конференцій, менеджери мали змогу підтримувати зв’язок між командами. Сучасні онлайн інструменти набагато спростили і зробили віддалену роботу більш зручною та привабливою, дозволивши працювати у будь-якому місці, головне щоб був доступ до мережі Інтернету. Це ж саме стосується і дистанційного навчання, більшість студентів можуть безперервно навчатися та спілкуватися з викладачами навіть на карантині, за допомогою різноманітних сервісів та додатків [18].

Серед онлайн-інструментів щодо протидії торгівлі людьми важливе значення відіграють соціальні мережі. Поняття “соціальна мережа” визначається як міжособистісна взаємодія людини зі значимими для неї людьми. Соціальна мережа виступає елементом загального соціального середовища та супроводжує людину протягом життя. Через соціальну мережу людина набуває соціального досвіду, освоює правила, соціальні норми, формує ієрархію власних цінностей та життєвих установок [37].

Розглядаючи технологічну точку зору, соціальна мережа постає інтерактивною, включаючи в себе значну кількість користувачів веб-сайтів, контент яких створюється самим ж учасниками. Сайти надають можливість спілкуватися групі користувачів, які об’єднуються за спільними інтересами. Наприклад, можна створити телеграм-канал, до якого будуть залучені експерти в області протидії торгівлі людьми, волонтери та біженців, між якими буде відбуватися активна взаємодія [37].

1.2. Найбільш поширені форми надання послуги із соціальної профілактики торгівлі людьми в онлайн середовищі

Онлайн форум-театр – належить до кола інтерактивних соціально-педагогічних технологій, методи яких зазвичай використовуються коли виникає потреба у вирішенні різноманітних конфліктних ситуацій та соціальних проблем [20].

Засновником форум-театру є Августо Боаль, основоположник першого вуличного “Театру пригнічених”. Головною темою його спектаклів були ситуації пригноблення, або насилля. Сенс таких вистав полягав насамперед у тому, щоб разом з глядачами знайти спільне рішення наявної проблемної ситуації.

Слід зазначити той факт, що форум-театр тільки набуває значного поширення в Україні, в той же час, вже активно використовується в більшості країн світу. Форум-театр має досить широку сферу використання. Тематику вистав можуть виступати різноманітні соціальні проблеми: взаємини між співробітниками, представниками різних культур та релігій, стосунки в сім'ї, торгівля людьми, алкогольна та наркотична залежність, булінг, проблеми людей з обмеженими можливостями, проблеми ВІЛ – інфікованих [21].

Форум-театр:

- забезпечує набуття нового досвіду у вирішенні труднощів, які виникають у процесі взаємодії особи з суспільством;
- розвиває комунікативні навички людини;
- сприяє формуванню активної життєвої позиції людини стосовно відношення до гострих соціальних проблем;
- розвиває самосвідомість людини [20].

Підґрунтям форум-театру є театральні методики, але в той же час, організація та проведення форум-театру має певні відмінності від театральної постановки. Сюжети форум-театру включають в себе більш глибоке змістовне навантаження, ставлячи за мету вирішення особистісних та соціальних проблем через театральну

виставу, в той час, як театральний спектакль має в першу чергу естетичне навантаження [20].

Етапи проведення форум-театру:

- 1) підготовчий (вибір соціальної проблеми, спираючись на реальний досвід, життєву історію; репетиція мізансцен; аналіз та коригування за потреби).
- 2) організацій (робота з аудиторією; опис наявної проблеми; залучення акторів та розподіл ролей; створення та демонстрація спектаклю) [20].

Під час проведення форум-театру застосовують різноманітні техніки, а саме: активне слухання, робота в групах, обговорення, застосування різноманітних вправ, ігри. Усе це забезпечує створення атмосфери безпеки, самоповаги та активності.

Навчальний онлайн-квест – це інтерактивний освітній інструмент, який спрямований на інформування про безпечне працевлаштування та протидію торгівлі людьми. Розроблений за сприяння Міністерства соціальної політики Представництвом Міжнародної організації з міграції в Україні - Агентством Організації Об'єднаних Націй з питань міграції у рамках інформаційної компанії, яка присвячена Європейському дню протидії торгівлі людьми.

Навчальний онлайн-квест з безпечного працевлаштування у першу чергу спрямований на розвиток навичок критичного мислення у реальних життєвих ситуаціях. В процесі виконання квесту користувачі вчаться розпізнавати ризиковані пропозиції, які в подальшому можуть спричинити потрапляння у ситуацію торгівлі людьми та відпрацьовують навички безпечного працевлаштування в ігровій формі.

Протягом 30 хвилин користувач занурюється у віртуальну реальність, де по ходу виконання необхідно приймати рішення у різних життєвих ситуаціях, і саме від прийнятих рішень змінюється реальність, в якій перебуває особа. Кожне рішення, кожен вибір впливає на подальший розвиток ситуації.

Проходження квесту починається з того, що необхідно заповнити коротке резюме, у якому варто обрати свою стать, вік та рівень освіти, і згодом обрати

вакансію із запропонованого переліку. Далі користувач проходить досить цікавий шлях від пошуку роботи та оформлення документів до поїздки та знайомства з роботодавцем на місці призначення. Після того, як користувач пройшов онлайн-квест, відбувається аналіз прийнятих рішень та перегляд правил, які допоможуть у безпечному працевлаштуванні [22].

Телеграм Чат-бот “Залишайся в безпеці” (stay_in_safe_ua) - це інформаційний ресурс, який в першу чергу спрямований на тих осіб, які знаходяться в пошуках роботи, подорожей, навчання та онлайн-спілкування. Тут можна досить швидко дізнатися основну інформацію щоб не потрапити у ситуацію торгівлі людьми, а також інформацію про можливість допомоги тим, хто постраждав від торгівлі [23].

Даний чат-бот створений в рамках проекту “Поширення національного механізму взаємодії суб’єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, в Україні” спільно з Міністерством соціальної політики України та за участі Львівського державного університету внутрішніх справ України [23].

Розробники цього онлайн інструменту впевнені, що чат-бот буде сприяти значному підвищенню рівня обізнаності громадян щодо проблеми торгівлі людьми та у подальшому допоможе запобігати ризикованим ситуаціям.

Користувачі зможуть поглибити свої знання у сфері протидії торгівлі людьми, шляхом проходження тематичного квесту та онлайн-курсу.

Даний онлайн-інструмент допомагає отримати таку інформацію:

- як саме розпізнати торгівлю людьми;
- найбільш поширені форми торгівлі людьми;
- надання допомоги особам, які потрапили у ситуацію торгівлі людьми та контакти установ, що можуть допомогти;
- рекомендації щодо безпечного працевлаштування;
- законодавство України стосовно протидії торгівлі людьми;
- ризики за кордоном та головні правила безпеки.

Дистанційний курс «Протидія торгівлі людьми в Україні» (EdEra_OSCE)

складається з концептуальних положень стосовно попередження та протидії торгівлі людьми в Україні. Досить таки значна увага акцентується саме на Національному механізмі взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми [24].

Програма курсу складається з 4 модулів:

- 1) Модуль 1 – Поняття “торгівля людьми”: масштаби, основні причини та наслідки;
- 2) Модуль 2 – Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи щодо протидії торгівлі людьми;
- 3) Модуль 3 – Виявлення постраждалих та особливості роботи з дітьми, які постраждали внаслідок потрапляння у ситуацію торгівлю людьми;
- 4) Модуль 4 – Організація роботи, яка спрямована на попередження торгівлі людьми [24].

Онлайн-челендж з протидії торгівлі людьми. Для прикладу челендж «Рабство заборонено – але торгівля існує», приурочений до Міжнародного дня боротьби за скасування рабства. Майданчиком для реалізації челенджу стала соціальна мережа “Facebook”. Захід передбачав публікацію учасниками постів із відео/фото та інформацією щодо торгівлі людьми/рабства (власні роздуми, історії, статистика тощо) та передачу челендж-ініціативи іншим учасникам. Пости публікувалися із тематичними хештегами **#СТОСУЄТЬСЯКОЖНОГО #ЗЛОЧИНХХІСТОЛІТТЯ #КОЖЕНМАЄПРАВО НА СВОБОДУ #ЛЮДИНА НЕ ТОВАР #СВІТ БЕЗ РАБСТВА**.

Основна мета заходу – поінформувати та звернути увагу громадськості на проблему рабства у світі. Челендж отримав значне поширення, до його реалізації долучилися не тільки студенти й співробітники факультету, а також суб'єкти Національного механізму взаємодії, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми в Україні, представники ГО та органів місцевого самоврядування, громадські активісти. Зокрема, ініціативу підтримали

департамент соціального захисту населення Сумської міської ради, управління соціального захисту населення Сумської, Шосткинської та Роменської РДА.

1.3. Особливості обраної цільової групи у контексті надання послуги із соціальної профілактики торгівлі людьми

Українське суспільство на сьогоднішній день переживає черговий кризовий період, який у свою чергу зумовлений багатьма чинниками. Найбільш гострою та руйнуючою обставиною є війна, яку розв'язала росія проти України [25].

В результаті збройної агресії значна частина населення перетворилася або на внутрішньо переміщених осіб, тобто на тих, хто шукає безпечні місця в середині країни, або на біженців, які виїхали за кордон. Згідно статистичних даних Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців, станом на 23 квітня 2022 року з України виїхали понад 5,1 мільйонів осіб, приблизно 2,9 мільйонів – до Польщі, 774 тисячі громадян – до Румунії, 490 тисяч – до Угорщини, 443 тисячі – до Молдови, 354 тисячі - до Словаччини [26]. За даними опитування, яке було проведене Центром Разумкова в пунктах перетину кордону в Закарпатті, переважна більшість біженців (83%) – жінки, 64,7% опитаних перетинали кордон з дітьми або онуками [29].

Приймаючи рішення про виїзд зі своєї батьківщини, громадяни, як правило, опиняються в кризових умовах, адже сформовані життєві структури руйнуються, і майже не залишається чітких орієнтирів, і людина не знає, який буде подальший розвиток подій.

Вимушена міграція є досить складним та багатогранним процесом. Поняття “міграція” і “вимушена міграція” включають в себе декілька термінів, зокрема, до них належать “біженці” та “вимушені переселенці” [27].

Згідно Конвенції Організації Об'єднаних Націй про статус біженців під біженцем розуміється особа, яка через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою релігії, расової належності, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів знаходиться за межами країни своєї національної належності і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань [28].

Внаслідок травматичних подій, людина зіштовхується зі станами, які можуть спричиняти нестабільність і втрату контролю над власним життям, чи нагальною ситуацією, а саме:

- втрата автономності (“Я не впливаю на ситуацію, не керую процесом”);
- порушення ідентичності;
- втрата суб’єктивності (“Я нічого не вирішую, за мене хтось приймає рішення”);
- розгубленість (людина не може на чомусь зосередитися і виконувати розумові завдання, до яких звикла);
- стан жертви;
- постійне відчуття незахищеності;
- агресивність та пошук “зовнішнього ворога”;
- надмірна тривожність;
- почуття провини, сором, низька самооцінка [25];

Як зазначила представниця організації “Національний демократичний інститут”, то майже 60% українських жінок, які змушені були виїхати до країн Європейського Союзу – це жінки, що мають вищу освіту та мають бажання працевлаштуватися, в той же час, їм досить складно знайти роботу за професією, адже їх спеціалізація потребує підтвердження [34].

Не зважаючи на всебічну підтримку та допомогу, яку надають українським громадянам за кордоном, вони все одно залишаються в уразливому стані. Не завжди рівень надання медичних послуг, умови життя, матеріальне забезпечення мають задовільний рівень. Пошук роботи, помешкання, шкіл та дитячих садків для дітей, мовний бар’єр, постійне психологічне навантаження та стрес – це ті труднощі, з якими біженці змушені стикатися кожного дня. Найпоширенішою залишається проблема житла. Згідно соціологічного опитування, яке проводилося у Словаччині, жити у родичів планували 10% біженців, 9% - у знайомих, 9% - відповіли, що мають намір винаймати житло за власні кошти, але в той же час, більша половина відповіла, що жодного помешкання не мали [30]. Як відомо,

більшість біженців – це жінки, до того ж, значна частина з них опікується дітьми. У зв'язку з тим, що більшість з них не володіє у повній мірі іноземною мовою, то можливість працевлаштування для них доволі обмежена.

При проведенні дослідження “Оцінка потреб жителів Сумської області” Центром соціальних досліджень Сумського державного університету було опитано 394 особи, з них 7,8% виїхали за кордон. За результатами, отримані такі дані: 86,7% вимушено переміщених осіб – мають доступ до їжі, 60,9% - мають доступ до сну, тільки 30,4 % точно відповіли, що почувають себе в безпеці – це можна пов'язати з відчуттям небезпеки та невизначеності у подальших діях, як наслідок значно зростає психологічний стан напруженості, людина відчуває тривожність та переживає стрес [35].

У зв'язку з цими обставинами, враховуючи вразливий стан людини, виникає ризик потрапляння у ситуацію торгівлі людьми, адже коли особа перебуває у пригніченому стані, вербувальники можуть скористатися складним психологічним станом біженця та тим, що особа не встигла в достатній мірі адаптуватися у новій країні (погане володіння мовою, недостатня юридична обізнаність).

1.4. Етичні принципи роботи з обраною цільовою групою при наданні послуги із соціальної профілактики торгівлі людьми в онлайн середовищі та у процесі реалізації панельної дискусії

У своїй професійній діяльності соціальний працівник повинен працювати з клієнтом спираючись на етичні засади. У липні 2018 року було ухвалено “Глобальну декларацію принципів соціальної роботи”. Декларація включає в себе дев’ять принципів етики, а саме:

- визнання гідності людини;
- сприяння правам людини;
- сприяння соціальній справедливості;
- сприяння праву на самовизначення;
- сприяння праву на участь;
- повага приватності та конфіденційності;
- ставлення до людей як до цілісних індивідів;
- етичне використання технологій та соціальних медіа;
- професійна доброчесність [31].

Загалом, вищезазначені принципи етики досить схожі з тими, що зазначені у Законі України “Про протидію торгівлю людьми”, де виділяють такі етичні засади:

- забезпечення прав і свобод громадянина;
- повага і неупереджене ставлення до тих осіб, які постраждали внаслідок ситуації торгівлі людьми;
- конфіденційність інформації осіб, які є постраждалими від торгівлі людьми;
- добровільність отримання допомоги особам, які постраждали та їх недискримінація за ознаками раси, кольору шкіри, релігійних, політичних та інших переконань, статі, майнового стану або іншими ознаками [6].

При проведенні соціальної профілактики з біженцями щодо протидії торгівлі людьми, варто звернути увагу саме на такі етичні засади Глобальної декларації принципів соціальної роботи:

1) Визнання гідності людини. Соціальний працівник повинен визнавати та поважати природжену гідність та цінність кожної людини та прагнути до емпатійних відносин. Тобто, якщо соціальний працівник працює з біженцями щодо профілактики торгівлі людьми, то він/вона не повинен (-нна) ставитися зверхньо до людини та займати позицію окремого та нейтрального експерта. Також, категорично не можна знецінювати особистість людини через уразливі обставини. Навпаки, при проведенні профілактичної роботи, необхідно наголошувати на тому, що гідність людини є невід'ємною у сучасному суспільстві, адже під час вимушеного переїзду до іншої країни людина може зневірюватися та втрачати самоповагу до самої себе, а цим можуть скористуватися вербувальники;

2) Етичне використання технологій та соціальних медіа. У процесі проведення соціальної профілактики за допомогою онлайн-інструментів, варто усвідомлювати, що використання цифрових технологій та соціальних медіа може загрожувати дотриманню багатьох етичних стандартів, зокрема недопущення конфлікту інтересів або порушення конфіденційності людини. Якщо ми проводимо профілактичну роботу щодо торгівлі людьми або працюємо з постраждалою особою, то у процесі ми отримуємо певні персональні дані людини. І досить важливо, щоб особиста інформація не вийшла у відкрите середовище та стала загальнодоступною. При проведенні онлайн-профілактики торгівлі людьми, це можуть бути певні записи, скріншоти, особиста інформація щодо учасників, яка необхідна для звітності. Таких принципів варто дотримуватися й під час проведення панельної дискусії, у якій приймають участь біженці, адже у процесі обговорення ми отримуємо доступ до їх персональних даних.

3) Сприяння праву на самовизначення. Соціальний працівник повинен поважати та повністю підтримувати право людей приймати власні рішення та робити власний вибір. У випадку соціальної профілактики торгівлі людьми, людина сама може вирішити та обрати, який онлайн інструмент вона може використовувати та той, який їй підходить за зручністю та часом проходження.

Окремо увагу слід звернути на етичну дилему в соціальній роботі. Етична дилема в соціальній роботі – це певна ситуація, у якій соціальний працівник приймаючи рішення, вимушений обрати для себе конкретний пріоритет: професійні етичні норми або моральні переконання (для прикладу, це можуть бути накази керівництва). Зазвичай, етичні дилеми виникають тоді, коли з одного боку соціальний працівник є щирим, турботливим, добрим, виражає емпатію, а з іншого боку, соціальний працівник повинен виконувати свої професійні обов'язки та приймати відповідні рішення, які у більшості випадків суперечать бажанням отримувачів послуг. Соціальний працівник вимушений приймати складне моральне рішення: чітко слідувати професійним вимогам, регламенту, закону чи діяти у першу чергу враховуючи бажання та прохання клієнта [39].

У процесі прийняття рішення соціальний працівник прагне до того, щоб знайти таке рішення, яке буде відповідати поставленим професійним цілям та в той же час не буде суперечити цілям клієнта [39].

Під час проведення панельної дискусії, в нас була наявна етична дилема саме у контексті етичного використання технологій та соціальних медіа. Деякі учасники попросили про те, щоб не висловлюватися на камеру, а написати свої відповіді на питання у чаті. Це можна пояснити тим, що біженці не завжди хочуть публічно розповідати про свій досвід вимушеного виїзду за кордон, адже зазвичай це пов'язано з травматичними подіями і для них дійсно складно у моральному сенсі висловитися на камеру. У цій ситуації варто зробити вибір: наголошувати на тому, щоб людина все одно висловлювалася

на камеру або надати можливість самій вирішувати, як їй буде зручніше. Ми обрали другий варіант, адже тут одразу діють три етичні засади: повага до гідності людини, право на конфіденційність та право на самовизначення. Тобто, у наведеній ситуації, людині необхідно надати право вибору, а не примушувати її. Схожі етичні дилеми можуть виникнути й під час надання послуги із соціальної профілактики торгівлі людьми.

Висновок до Розділу 1

У теоретичній частині кваліфікаційної роботи було розглянуто таке негативне явище, як “торгівля людьми” згідно Закону України “Про протидію торгівлі людьми” та міжнародних нормативно-правових документів з метою виявлення основних факторів, які спричиняють потрапляння у ситуацію торгівлі людьми та акцентування уваги на них при проведенні профілактичних заходів з біженцями. При проведенні первинної профілактики торгівлі людьми серед біженців варто керуватися “Стандартом надання послуг із соціальної профілактики торгівлі людьми” та “Державним стандартом соціальної послуги кризового та екстреного втручання”. Так, як послуга із соціальної профілактики торгівлі людьми буде надаватися в онлайн середовищі, то важливе значення має діджиталізація, яка виступає у якості масового поширення сучасних технологій та дозволяє отримувати різноманітні онлайн-послуги за допомогою мережі Інтернету.

Найбільш поширені форми надання послуги із соціальної профілактики торгівлі людьми в онлайн середовищі:

- онлайн форум-театр;
- навчальний онлайн квест з безпечного працевлаштування;
- Телеграм чат-бот з протидії торгівлі людьми “Залишайся в безпеці”;
- дистанційний курс “Протидія торгівлі людьми в Україні” (EdEra_OSCE), який містить концептуальні положення щодо попередження та протидії торгівлі людьми в Україні;
- онлайн челенджі.

В результаті військових дій, з України виїхало приблизно 5,1 мільйонів біженців. Внаслідок травматичних подій вони опиняються в уразливому стані. Пошук місця працевлаштування, житла, навчальних закладів для дітей, мовні бар’єри та проблеми з оформленням документів – це ті нагальні аспекти, з якими стикають біженці за кордоном. Окрім цього, варто врахувати їх психологічний

стан, адже більшість громадян, які змушені були виїхати стикаються з надмірною тривожністю, напруженням та хвилюванням.

Визначення основних принципів соціальної роботи та етичних засад з біженцями дало нам змогу правильно обрати етичні аспекти, яких варто дотримуватися у процесі надання послуги із соціальної профілактики торгівлі людьми та при проведенні панельної дискусії.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРТНА АПРОБАЦІЯ ОНЛАЙН ТЕХНОЛОГІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОСЛУГИ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

2.1. Метод панельної дискусії:можливості та переваги

Дискусія (розглядати, досліджувати) – це форма колективного обговорення певної проблеми або якого – небудь спірного питання. Дискусію можна охарактеризувати двома рисами: це публічність (публічний діалог, який передбачає наявність аудиторії) та аргументованість. При обговоренні певної проблеми, кожна сторона повинна чітко та конкретно аргументувати свою власну позицію [32].

Панельна дискусія полягає у залученні одного або ж декількох запрошених експертів (-ок) та/або тренерів (-ок) [32].

Досить важливим моментом є створення сприятливого емоційного клімату на початку панельної дискусії, щоб попередити “бар’єр мовчання”. В процесі дискусії варто використовувати відкриті питання (“чому?”, “за яких умов”, “як саме?”).

Бажано дотримуватися таких порад:

- давати час на те, щоб учасник мав змогу обдумати відповідь;
- ні в якому разі не ігнорувати жодної відповіді;
- уникати двозначних запитань до учасників;
- застосовувати уточнюючі запитання (“Які ще твердження, факти, аргументи Ви можете навести?”).
- використовувати паузу в процесі очікування відповіді від учасника (це сприяє значному збільшенню кількості висловлювань; підсилює впевненість учасника)
- ведучий не повинен схвалювати або ж навпаки – не схвалювати відповідь учасника; в той же час, не можна залишати поза увагою необґрунтовані,

нелогічні висловлювання, суперечності між учасниками, некоректну поведінку [33];

Правила, якими необхідно керуватися при проведенні панельної дискусії:

- кожному учаснику повинна бути надана можливість висловитися;
- дискусія повинна проходити організовано, без суперечок та хаотичності у виступах;
- у процесі обговорення неприпустимі некоректні висловлювання (які можуть образити учасника), “навішування ярликів”, “перехід на особистості”;
- виступи учасників повинні підкріплюватися фактами [33];

В ході реалізації панельної дискусії дуже важливе значення має рівномірний розподіл часу між учасниками, щоб усі виступали в рівних умовах. І варто пам'ятати, що при професійній модерації панельна дискусія перетворюється в інтерактивний діалог [32].

2.2. Реалізація панельної дискусії, яка спрямована на експертну оцінку доступності оптимальних онлайн-інструментів профілактики щодо протидії торгівлі людьми

Цільова група. Учасниками панельної дискусії виступали біженці, тобто, громадяни, які внаслідок війни вимушені були покинути своє помешкання та виїхати за кордон. Це були особи, які наразі перебувають у таких країнах: Швеція, Польща, Італія, Франція. В цілому залучено 7 учасників. Серед них 2 експерти, які вже досить тривалий час працюють у сфері протидії торгівлі людьми та мають значний професійний досвід: Ігор Тригуб та Кристина Сахно.

Завдання:

- обговорити з якими труднощами найбільше стикаються біженці за кордоном;
- з'ясувати, чи проводили профілактичну роботу щодо протидії торгівлі людьми з біженцями при перетині кордону та чи взагалі необхідна така процедура;
- визначити, чи мають біженці вільний та безперешкодний доступ до мережі інтернету за кордоном;
- визначити онлайн-інструменти профілактики торгівлі людьми, які будуть найбільш оптимальні при роботі з українськими біженцями;

Реалізація. 1 червня 2022 року, о 20:00 була проведена панельна дискусія, яка у першу чергу спрямована на те, щоб дослідити найбільш оптимальні онлайн-інструменти та їх доступність для профілактики торгівлі людьми серед біженців. Панельна дискусія проводилася у додатку “Google Meet” та тривала приблизно одну годину (скріншоти можна переглянути у додатку А). У якості ведучого виступав організатор. Спочатку були запитання до цільової групи, потім до експертів в області протидії торгівлі людьми. Обговорення проходило у доволі інтерактивній формі. Учасники по черзі висловлювали власну точку зору. Як під час проведення заходу, так і після було забезпечено право на конфіденційність до особистих даних учасників.

Зміст панельної дискусії

<p>Учасниця 1</p> <p>Місцезнаходження: Франція</p>	<p>“Я одразу зіштовхнулася з мовними бар’єрами, так, як в усіх сферах необхідне знання французької мови. Навіть знання англійської мови суттєво не допомагає у вирішенні буденних справ. Одразу по приїзду до Франції держава безкоштовно забезпечує курси вивчення мови, які тривають приблизно пів року. Загалом, при бажанні я можу офіційно укласти договір з роботодавцем та починати працювати, але без знання мови, це буде робота з мінімальною заробітною платою, і в таких умовах розраховувати на більше не варто. Що стосується житла, то винаймати помешкання досить дорого. Щодо медичного забезпечення, то зараз в нас є зв’язок з лікарем, який в разі потреби зможе надати консультацію чи допомогу. У ситуацію торгівлі людьми не потрапляла, але від знайомих чула, що траплялися такі випадки. Ставлення до українських біженців досить позитивне та привітне, усі прагнуть допомогти. У процесі перетину кордону місцеві волонтери допомагали у всьому, надавали необхідно допомогу та рекомендації. На мою думку, профілактична робота з біженцям щодо того, як не потрапити у ситуацію торгівлі людьми є досить актуальною в нинішніх умовах. Особливу увагу слід звернути на Телеграм канали та боти, в яких можна швидко отримати необхідну інформацію. Стосовно інтернету, то він не завжди безкоштовний, коли їхали на автобусі, то можливість доступу до мережі була. В аеропортах та на залізничних станціях є безкоштовний зв’язок. Можна купити мобільну картку (яка за українським</p>
--	--

	паспортом надається безкоштовно) та користуватися інтернетом. Якість з'єднання задовільна”.
Учасниця 2 Місцезнаходження: Італія	“Коли я їхала в Італію, то звісно виникали труднощі з транспортом, мовою спілкування, збором необхідного пакету документів, але в той же час варто наголосити на роботі місцевих волонтерів, які нам дуже допомагали. Щодо роботи, то я не планувала працевлаштовуватися, тому такі аспекти мене не цікавили, бо збираюся через деякий час повертатися в Україну. Стосовно італійської мови, то я трохи володіла нею, адже до цих подій проживала там пів року, хоча труднощі все ж виникали. Щодо мобільного інтернету, то потрібно підключати акцію роумінгу, або ж купляти італійську сім – картку, за потреби це можна зробити. Коли є доступ до мережі “WI-FI”, то якість просто чудова. Якщо говорити про актуальність профілактики щодо протидії торгівлі людьми, то це зараз на часі, адже коли ти сама їдеш в іншу країну, без близьких, чи друзів, то це страшно і незрозуміло, ми не можемо знайти усю необхідну інформацію і дуже добре, коли тобі можуть розповісти. як безпечно перетнути кордон, як працевлаштуватися, як правильно оформити документи”.
Учасниця 3 Місцезнаходження: Польща	“В даний момент я знаходжуся в Польщі, мовного бар’єру немає з боку розуміння самої польської мови, але не завжди можна сказати щось у відповідь. Дуже велика кількість волонтерів, які допомагають знайти житло, роботу, навіть не поляків, а самих українців. Існує складність у пошуку житла, через велику кількість біженців. Так само і з роботою, робочі місця переповнені і роботодавці вже самі беруть людей на роботу, навіть більше, ніж можуть, але з

	<p>цим складно. Іноді складно зі зверненням до влади, бо доводиться довго чекати відповіді. Щодо доступу до мережі інтернету, то вільного доступу в місті, як в Україні немає, знайти його важко, можливо лише в окремих кафе. Особливо це стосується маленьких міст, можливо у більших трохи по – іншому. Але мобільні пакети досить легко придбати. Стосовно профілактики торгівлі людьми, то це зараз актуально. Люди самі навіть шукають у соціальних мережах інформацію, як безпечно працевлаштуватися. Велика кількість фірм працевлаштовує людей в Польщі не зовсім правильно з юридичної сторони. І раптом щось трапиться, то мало хто знає, що потім досить важко звернутися про допомогу, в результаті фінансові проблеми, і не тільки”.</p>
<p>Учасниця 4 Місцезнаходження: Швеція</p>	<p>“Я зараз знаходжуся в Швеції, тут дуже складно з працевлаштуванням для іноземців, особливо якщо ти не знаєш мови. Щоб стати на облік до центру зайнятості та знайти легальну роботу, то потрібно мати страхування, персональний номер, який не видається, якщо ти плануєш жити в країні менше одного року. В загальному плані, у Швеції досить безпечні умови працевлаштування, тому що законодавство країни максимально спрямоване на захист прав працівника. Стосовно доступу до інтернету, то у більшості випадків, я використовую “WI-FI”, котрий вільно доступний в усьому місті, і це дуже зручно, адже можна не купляти сім-карту мобільного оператора. Щодо Інтернету вдома, то тут вже складніше. Щоб підключитися до мережі Інтернету та сплачувати за послуги, то як зазначалося вище, необхідний персональний номер. Я</p>

	<p>вважаю, що проводити профілактичні заходи стосовно протидії торгівлі людьми серед біженців є досить необхідною процедурою. Неодноразово чула від волонтерів, що іноді біженці потрапляли у ситуацію торгівлі людьми”.</p>
<p>Учасниця 5 Місцезнаходження: Польща</p>	<p>“Коли ми виїжджали “зеленим коридором”, то були волонтери, які давали вказівки (куди йти, що робити), декілька разів в нас були пересадки. При перетині кордону та вже в самій країні, були волонтери, як україномовні, так і польськомовні. Наявні мовні бар’єри, загалом ти розумієш, що тобі кажуть, але щось відповісти складно. Зараз я працюю на технічному підприємстві, робота складна та потребує значних фізичних зусиль, робочий день триває 8 годин. Щодо доступу до мережі Інтернету, то завдяки волонтерам, які безкоштовно надали нам сім-карти мобільного оператора, ми має змогу користуватися ним безкоштовно. Також є досить вільний доступ до “WI-FI”. Варто проводити інформування щодо того, як не потрапити у ситуацію торгівлі людьми, як знайти легальну та безпечну роботу, яких правил безпечного поведження необхідно дотримуватися. Адже бувають випадки, коли роботодавець може порушувати права працівника, або ж колеги, друзі, знайомі можуть закликати працювати у неперевірених компаніях, тому варто вчасно розпізнавати сумнівні пропозиції щодо роботи”.</p>
<p>Експертка 1 – Кристина Сахно</p>	<p>“Протидія торгівлі людьми була і буде актуальною темою завжди. Наразі існують виклики, з якими стикаються громадяни України виїжджаючи за кордон, особливо небезпечно було, коли виїжджали евакуаційними</p>

	<p>автобусами, коли були скасовані правила перетину, які діяли раніше й документи ретельно перевірялися саме міграційною службою. Тому, зараз на місцях необхідно проводити роботу з біженцями, поширювати інформацію у соціальних мережах щодо безпечного та легального працевлаштування. Щодо онлайн-інструментів профілактики торгівлі людьми, то зараз найбільш поширеними є соціальні мережі. На мою думку, найбільш актуальним зараз є Телеграм чат-бот “Залишайся в безпеці”, який може виявляти постраждалих осіб та виконувати профілактичну функцію. Можна повідомити, що скоївся злочин, або дізнатися що робити, щоб не потрапити у таку ситуацію. До того ж, такий онлайн-інструмент не займає багато часу для ознайомлення та є корисним”.</p>
<p>Експерт 2 – Ігор Тригуб</p>	<p>“Враховуючи цільову аудиторію, а це біженці (переважно жінки та діти), які перебувають в складному емоційному стані, то найкращий варіант - це розповсюдження інформації максимально стисло та інформативно, в групах та каналах, де є біженці, в яких вони шукають інформацію стосовно працевлаштування, гуманітарної допомоги, житла, чи юридичних аспектів. Що стосується Телеграм чат-боту “Залишайся в безпеці”, то напевно зараз це найбільш актуальний онлайн-інструмент профілактики торгівлі людьми, адже інформація в ньому досить структурована та не займає багато часу для ознайомлення. Також можна розглядати публічні канали, які створюються у Телеграмі для комунікації волонтерів та біженців, й розміщувати там інформацію щодо того, як не потрапити у</p>

	ситуацію торгівлі людьми. Якщо брати до уваги такі онлайн – інструменти, як форум-театр, квест або ж курс, то це більш глибокі форми роботи і потребують значно більшого заглиблення та часу”.
--	--

За результатами проведення панельної дискусії, ми виявили, що біженці за кордоном у першу чергу стикаються з мовними бар'єрами, особливо це стосується оформлення необхідних документів. Важливим моментом є працевлаштування, адже необхідно забезпечувати себе засобами існування задля підтримання оптимального рівня життєдіяльності. У кожній країні Європейського Союзу свої особливості у законодавстві по відношенню до біженців. Щодо пошуку роботи, то тут є свої нюанси, бо навіть, якщо біженець має вищу освіту, то її необхідно буде підтвердити, що у свою чергу не так просто. Водночас, усі учасники наголосили на відмінній роботі волонтерів за кордоном, які максимально намагалися допомогти у вирішенні нагальних потреб, а саме у питаннях пошуку житла, харчування, медичних послуг (за необхідності).

Щодо проведення заходів профілактики стосовно торгівлі людьми при перетині кордону, то усі учасники відповіли, що така робота з ними не проводилася. В той же час, усі висловилися за необхідність проведення профілактичних заходів, які у першу чергу будуть направлені на те, що таке “торгівля людьми”, як не потрапити на гачок торгівців людьми, яким правилам варто слідувати, щоб убезпечити своє власне життя та життя близьких за кордоном і найголовніше – це ознайомлення біженців стосовного того, як діяти та куди звертатися (урядові гарячі лінії, громадські організації, спеціальні служби), якщо постраждав від такого негативного явища, як торгівля людьми.

У ході обговорення, було висвітлене важливе питання, наскільки група ризику має можливість користуватися оптимальними онлайн-інструментами щодо протидії торгівлі людьми. Існують такі випадки, коли біженці не мають доступу до інтернету, або ж мають тільки обмежений чи частковий доступ. Тобто, наявні

інформаційні бар'єри. Зусилля щодо безбар'єрного простору в Європі та світі в даний час спрямовані на такі пріоритетні напрямки:

- доступність;
- залученість;
- освіта та навчання;
- рівність;
- соціальний захист;
- здоров'я;
- працевлаштування [38].

В Європейському Союзі ухвалено такі ініціативи щодо інклюзії та безбар'єрного простору:

- Європейський акт про доступність, який у першу чергу регламентує доступність послуг та товарів;
- Директива про доступність веб-простору;
- Директиву про охорону здоров'я [38].

Щодо доступу до інтернету, то усі учасники відповіли, що потреба доступності веб-простору цілком задовольняється. У громадських місцях (на зупинках, у кафе, залізничних вокзалах) можна у більшості випадків вільно під'єднатися до інтернету, якщо ж такої можливості немає, то можна підключити акцію роумінгу, або ж купити мобільну сім-карту (в деяких країнах біженцям можуть видати безкоштовно).

Обговоривши з експертами найбільш поширені онлайн-інструменти профілактики торгівлі людьми та детально зупиняючись на перевагах та недоліках кожного онлайн-інструменту, при цьому враховуючи психологічний стан біженців та кількість часу, який вони можуть виділити, ми прийшли до висновку, що найбільш доречним онлайн-інструментом буде Телеграм чат-бот "Залишайся в безпеці". Переваги даного інструменту:

- зручність у використанні, простота інтерфейсу, легко розібратися;
- структурованість (одразу можна знайти необхідну інформацію);

- не займає великої кількості часу;
- містить усю необхідну інформацію стосовно протидії торгівлі людьми.

Окрім цього, можна не зупинятися виключно на користуванні чат-ботом, можливості додатку Телеграм надають змогу створювати публічні канали (як відкритого, так і закритого типу). І можна створювати різноманітні канали, де будуть обговорюватися такі теми, як легальне та безпечне працевлаштування за кордоном, пошук житла, правила безпечного поведження за кордоном, юридична допомога у оформленні документів та багато іншої інформації. Модераторами таких каналів можуть виступати експерти в області протидії торгівлі людьми у поєднанні з волонтерами.

Щодо інших методів, таких як онлайн-форум театр, навчальний онлайн квест з безпечного працевлаштування, дистанційний курс, онлайн-челенджі, то вони скоріше спрямовані на більш глибоку та усвідомлену профілактику, і не підходять для нашої обраної цільової групи, адже у нас задіяна послуга екстреного втручання. А перераховані онлайн-інструменти вимагають виділення значної кількості часу та максимального заглиблення, що для біженців в пригніченому психологічному стані є недоречними.

Висновки до Розділу 2

1 червня 2022 року була проведена панельна дискусія, яка у першу чергу спрямована на те, щоб дослідити найбільш оптимальні онлайн-інструменти та їх доступність для профілактики торгівлі людьми серед біженців. У якості цільової групи виступали українські біженці, в цілому до панельної дискусії було залучено 7 учасників, серед них 2 експерти у сфері протидії торгівлі людьми.

За результатами панельної дискусії було виявлено, що біженці стикаються з такими труднощами, як мовні бар'єри, оформлення документів та у питання юридичних аспектів безпечного та легального працевлаштування.

Стосовно профілактичної роботи торгівлі людьми з біженцями при перетині кордону, то більшість учасників відповіли, що не було ознайомлення щодо того, як не потрапити у ситуацію торгівлі людьми. Натомість учасники висловилися за необхідність проведення такої форми роботи, адже дійсно це може захистити людину від потрапляння у ситуацію торгівлі людьми.

Беручи до уваги доступ до інтернету за кордоном, усі учасники наголосили, що така можливість є, це або "WI-FI", або ж придбати сім-карту мобільного оператора країни. Якість інтернету загалом задовільна. Відповідно до принципів безбар'єрного простору у Європі, доступність веб-простору цілком задоволена.

Щодо онлайн-інструментів протидії торгівлі людьми, то найбільш оптимальним буде Телеграм чат-бот "Працюй безпечно", який є досить структурованим та інформативним і людина швидко зможе дізнатися ту інформацію, яка їй необхідна в даний момент. Щодо онлайн – курсу, квесту, челенджів та форум-театру, то такі інструменти також можна розглядати, але вони є більш глибокими та потребують значно більше часу. А враховуючи складний психологічний стан біженця, людина розгублена, хвилюється, не може спрогнозувати свої подальші кроки, то такі інструменти є недоречними.

ВИСНОВКИ

Дана робота стосується експертної оцінки оптимальних форм надання послуги із соціальної профілактики торгівлі людьми та їх доступності для українських біженців в умовах діджиталізації.

Було наведено статистичні дані Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних націй щодо біженців, яких станом на 23 квітня 2022 року з України виїхало приблизно понад 5,1 мільйонів осіб. Виходячи з цього, наразі є нагальна потреба у наданні послуги із соціальної профілактики торгівлі людьми серед українських біженців в онлайн-середовищі. При наданні первинної послуги профілактики, варто керуватися “Стандартом надання послуг із соціальної профілактики торгівлі людьми” та “Державним стандартом соціальної послуги кризового та екстреного втручання”.

Найбільш поширеними формами надання послуги із соціальної профілактики торгівлі людьми в онлайн-середовищі виступають:

- онлайн форум-театр;
- навчальний онлайн квест з безпечного працевлаштування;
- Телеграм чат – бот з протидії торгівлі людьми “Залишайся в безпеці”;
- дистанційний курс “Протидія торгівлі людьми в Україні” (EdEra_OSCE), який містить концептуальні положення щодо попередження та протидії торгівлі людьми в Україні;
- онлайн челенджі.

Дослідили, що українські біженці внаслідок травматичних подій зіштовхуються зі станами, які в результаті спричиняють нестабільність та втрату контролю над власним життям чи нагальною ситуацію. Також було встановлено, що не зважаючи на доволі змістовну підтримку, українські громадяни все одно залишаються в уразливому стані та мають складнощі з потребою у медичних послугах, пошуку житла, працевлаштування.

Розглянули “Глобальну декларацію принципів соціальної роботи” та звернули увагу саме на ті принципи, які варто враховувати при наданні послуги із соціальної профілактики торгівлі людьми в онлайн-середовищі. Також ми керувалися даними принципами при реалізації панельної дискусії, а саме: визнання гідності людини; етичне використання технологій та соціальних медіа; сприяння праву на самовизначення. В ході реалізації панельної дискусії виникла етична дилема, деякі учасники висловили бажання не висловлюватися публічно, а писати свої відповіді у чаті, таке рішення було підтримано, адже таким чином ми забезпечуємо право на самовизначення та конфіденційність людини. У процесі прийняття рішення, щодо вирішення етичної дилеми, то соціальний працівник повинен прагнути знайти саме таке рішення, яке буде відповідати поставленим професійним цілям та в той же час не буде суперечити інтересам клієнта.

Шляхом експертної оцінки виявили, що найбільш оптимальним онлайн-інструментом є Телеграм чат-бот “Залишайся в безпеці”. У даного інструменті виокремили такі переваги: зручність у використанні та простота інтерфейсу; структурованість; не займає великої кількості часу; містить перелік необхідної інформації стосовно протидії торгівлі людьми. Окрім цього, можна не зупинятися виключно на користуванні чат-ботом, можливості додатку Телеграм надають змогу створювати публічні канали (як відкритого, так і закритого типу). І можна створювати різноманітні канали, де будуть обговорюватися такі теми, як легальне та безпечне працевлаштування за кордоном, пошук житла, правила безпечного поводження за кордоном, юридична допомога у оформленні документів та багато іншої інформації. Модераторами таких каналів можуть виступати експерти в області протидії торгівлі людьми у поєднанні з волонтерами. Щодо таких онлайн-інструментів, як форум-театр, дистанційний курс, навчальний квест, челенджі, то такі інструменти є недоречними, адже займають досить вагомую частину часу та спрямовані на більш усвідомлену профілактику.

Визначили, що українські біженці за кордоном мають вільний доступ до інтернету . Відповідно до принципів безбар'єрного простору в Європі, потреба доступності веб-простору повністю задоволена.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Громадським організаціям та волонтерським групам, що опікуються проблематикою українських мігрантів з метою упередження торгівлі людьми та з метою загальної оптимізації процесу рекомендуємо наступну організаційну онлайн-технологію роботи з цільовою групою.

Схема реалізується у чотири етапи.

Перший етап. Встановлюється персональна комунікація між волонтерами з конкретного українського населеного пункту, з волонтерами на українському кордоні та волонтерами у закордонному населеному пункті, де здійснюється розподіл українських мігрантів.

Другий етап. Утворюється група у соціальній мережі Телеграм, модераторів якої здійснюють зібрані на першому етапі волонтери.

Третій етап. До групи долучаються мігранти, їх родичі, близькі та знайомі, які починають користуватися інформацією модераторів та ставити запитання.

Четвертий етап. У групі описується досвід адаптації мігрантів за кордоном, який аналізується.

Перспективи подальшої роботи вбачаються у апробації та впровадженні запропонованої організаційної онлайн-технології у діяльність громадських організацій та волонтерських груп, що опікуються проблематикою українських мігрантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Національне дослідження з питань міграції торгівлі людьми та інших форм експлуатації мігрантів. URL: https://iom.org.ua/sites/default/files/human_trafficking_and_migration_survey_2021_ukr.pdf (дата звернення: 01.04.2022).
2. Міністерство освіти і науки України: протидія торгівлі людьми. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robotata-zahist-prav-ditini/protidiya-torgivli-lyudmi> (дата звернення: 01.04.2022).
3. Про затвердження стандартів надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми: наказ Міністерства соціальної політики України від 30.07.2013 №458. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1327-13#Text> (дата звернення 01.04.2022).
4. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: ратифіковано Законом від 04.02.2004 № 1433-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791 (дата звернення: 03.04.2022).
5. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми: ратифіковано Законом України від 21.09.10 № 2530-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text (дата звернення: 03.04.2022).
6. Про протидію торгівлі людьми: Закон від 20.09.2011 № 3739-VI (Редакція станом на 01.01.2020) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text> (дата звернення: 05.04.2022).
7. Соціальна профілактика торгівлі людьми: Навчально-методичний посібник / За ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: ТОВ “Агентство “Україна”, 2007. – 352 с..
8. Матеріали міжнародної конференції 21–22 жовтня 2002 р. «Запобігання торгівлі людьми: економічні проблеми та шляхи їх вирішення». – К., 2003. – 168 с.

9. Протидія торгівлі людьми в Україні: навчально-методичний посібник до спецкурсу / Автори-упорядники: Е. Мручковська, Н. Пахом'юк, О. Кочерга; за заг. ред. К. Левківського та ін. – К.: ВАІТЕ, 2017. – 88 с.
10. Methods of Human Trafficking and Recruitment. URL: <https://www.highspeedtraining.co.uk/hub/methods-of-human-trafficking/> (дата звернення 29.11.2021).
11. Надання соціальних послуг різним групам осіб, які постраждали від торгівлі людьми (Методичні рекомендації). — К.: Фенікс, 2011. — 64 с..
12. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики: Наказ, Стандарт, Опис від 10.09.2015 № 1155. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15> (дата звернення 08.04.2022).
13. Журавель Т.В. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності / Т. В. Журавель // Соціальна педагогіка : навч. посібник / За заг. ред. О. В. Безпалько; Авт.-кол. О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Т. Г. Веретенко та ін. : – К. : Академвидав, 2013. – 312 с.; С. 85–101.
14. Словарь по социальной педагогике : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / авт.-сост. Л. В. Мардахаев. – М. : Издательский центр “Академия”, 2002. – 368 с.
15. Соціальна педагогіка : словник-довідник Т. Ф. Алексеєнко. – Вінниця : Планер, 2009. – 542 с.
16. Куприна К. А. Диджитализация: понятие, предпосылки возникновения и сферы применения Вестник научных конференций. Качество информационных услуг: по материалам междунауч.-практ. конф., г. Тамбов, 31 мая 2016 р. № 5-5 (9). С. 259-262.
17. Халапсіс О. В. Сучасна цивілізаційна ситуація і метрико-онтологічні параметри історичного буття. *Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія*. 2006. Вип. 301-302. С. 95-99.

18. Поняття діджиталізації бізнесу: сфери і необхідність. URL: <https://evergreens.com.ua/ua/articles/business-digitalization.html> (дата звернення: 03.04.2022).
19. Діджиталізація в Україні: електронне врядування та держпослуги. URL: <http://week.dp.gov.ua/osvitnia-prohrama/pislya91/digitalizaciya-v-ukraini> (дата звернення: 03.04.2022).
20. Інтерактивні освітні технології в умовах позашкільної освіти: із досвіду роботи Українського дитячого центру «Молода гвардія»: – Методичний посібник./ Н.В. Щубелка, В.М. Бездень, Г.А. Вольчева та ін.; За ред. Щубелки Н.В. – Одеса, 2014 р. – 114 с.
21. Головка В. В. Форум-театр як профілактичний засіб сексуальної експлуатації жінок та торгівлі людьми. URL: https://eprints.kname.edu.ua/44326/1/Збірник_28-46-57.pdf (дата звернення: 05.04.2022).
22. Мінсоцполітики спільно з МОМ презентують навчальний онлайн – квест “ШУКАЄТЕ РОБОТУ?” ВИ МОЖЕТЕ ПОТРАПИТИ В РАБСТВО”. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/19171.html> (дата звернення: 06.04.2022).
23. “Залишайся в безпеці”: чат-бот з протидії торгівлі людьми. URL: <https://www.rv.gov.ua/news/zapracuyuvav-chat-bot-zalishajsya-v-bezpeci> (дата звернення 06.04.2022).
24. EdEra_OSCE: ST101 Протидія торгівлі людьми в Україні. URL: https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EdEra_OSCE+ST101+ST101/about (дата звернення: 06.04.2022).
25. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім П 61 батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України : посіб. для практиків со-ціальної сфери / Мельник Л.А. та ін. ; за ред. Волинець Л.С. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. – 72 с.
26. Українські біженці за кордоном. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayinski-bizhentsi-viynny-za-kordonom>. Дата звернення (07.04.2022).

27. Huliaieva A. S. The psychological characteristics of forced displacement / A. S. Huliaieva // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of KamianetsPodilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufriieva. – Issue 37. – KamianetsPodilskyi : Aksioma, 2017. – P. 66–75.
28. Конвенція про статус біженців. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (дата звернення 06.04.2022).
29. Українські біженці: настрої та оцінки (березень 2022 р.) / Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bizhentsi-nastroi-ta-otsinky> (дата звернення 07.04.2022).
30. Displacement patterns, needs and intentions survey / IOM Slovakia. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://displacement.iom.int/sites/default/files/public/reports/IOM_SVK_Displacement_Surveys_09-30.03.2022_final.pdf (дата звернення: 07.04.2022).
31. Global Social Work Statement of Ethical Principles /IFSW, 2018. URL: <https://www.ifsw.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles> (дата звернення: 07.04. 2022).
32. Фулей Т.І. Інтерактивні методи навчання у підготовці суддів. Навчальний посібник для викладачів (тренерів) – К., ФОП Клименко Ю.Я., 2017. – 156 с.
33. Дискусійний клуб. Загальна характеристика суті дискусії, її цілей та видів. URL: https://www.mnau.edu.ua/files/faculty/men/kaf-econ-pidpr/Melnik_Circle.pdf (дата звернення 09.04.2022).
34. З якими труднощами стикаються українські біженки в ЄС. URL: <https://www.dw.com/uk/z-yakymy-trudnoshchamy-stykaiutsia-ukrainski-bizhenky-v-ues/a-62061054> (дата звернення 10.04.2022).
35. Центр соціальних досліджень. Потреби жителів Сумської області в умовах воєнного стану (квітень 2022). URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream->

download/123456789/87644/1/Kostenko_sociological_research.pdf (дата звернення 11.04.2022).

36. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги кризового та екстреного втручання: Наказ від 01.07.2016 № 716. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-16#Text> (дата звернення: 14.04.2022).

37. Історико – аналітичний огляд розвитку соціальних мережних технологій і перспективи їх використання у навчанні. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32309438.pdf> (дата звернення: 20.04.2022).

38. Створення безбар'єрного середовища та соціальна інклюзія: світовий досвід для України : аналіт. доп. / [Зубченко С. О., Каплан Ю. Б., Тищенко Ю. А.]. – Київ : НІСД, 2020. – 24с.

39. Лаврецький Р.В., Нагірняк М.Я. Професійна етика соціального працівника в сучасній Польщі / Р.В. Лаврецький, М.Я. Нагірняк // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – № 3-4, 2013. – С. 81-90.

